

Agneta Lilja: Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945. Diss. English summary. Dialekt- och folkminnesarkivet. Uppsala 1996. 267 s., ill.

Agneta Liljas avhandling beskriver hur personalen på ULMA mellan 1914 och 1945 bidrog till skapandet av bilden av det svenska allmogesamhället. Vilka ideologier som låg bakom skapandet av denna bild, vilka metoder man byggde på ULMA, personalens intressen och värderingar, relationen mellan personal och meddelare, och framför allt åsikterna om hur allmogesamhället egentligen borde beskrivas – dvs föreställningen om den ideala uppteckningen.

Denna typ av inomvetenskaplig avhandling har ett stort värde, i alla fall när den ger så mycket information som Liljas. Den kan bidra till relativiseringen av historien, som ju kan betraktas som given och självklar, inte minst på museer. En bok som Agneta Liljas kan också bidra till en förnyad diskussion om dagens arbete med dokumentation, och om arbetet vid arkiv. Vilka ideologier utgår dagens musei- och arkivanställda ifrån? Vilka bilder av historien lämnar vi (jag är en del av denna grupp) efter oss? Vad uppfattar vi själva som "den ideala uppteckningen" i bred bemärkelse?

Agneta Liljas avhandling bör alltså läsas av dem som själva ägnar sig åt att dokumentera och att arkivera folklig historia. Men det är inte en lika fascinerande läsning hela avhandlingen igenom. Lilja är mångordig och ibland lite osystematisk. Det är inte helt lätt att behålla avhandlingens röda tråd i resonemanget. Man ser inte alltid skogen för alla träd av exempel, sammanfattningar och upprepningar.

Agneta Lilja har t ex ovanan att på olika ställen argumentera som om man aldrig hade läst argumentationen förut. När hon t ex på s 105 skriver om Götlinds intresse för sägner om Odens jakt, gör hon det som om det var en alldeles ny uppgift för läsaren. Det är bara det att samma sak fick man läsa några sidor innan. Jag får ofrånkomligen intrycket av att olika bitar av avhandlingen skrivits separata från varandra under en lång period. När sedan det hela skulle sättas samman till en enhet så orkade Lilja inte riktigt samordna alla bitarna. Avhandlingen skulle alltså mått bra av ytterligare en språklig genomarbetning under petigt överinseende.

Detta konstaterande styrks av att Agneta Lilja kan hemfalla åt det sorts värderande språkbruk hon själv kritiserar ULMAs personal för. På s 33 skriver hon t ex: "För den enkle bonden fick de

nationalistiska idéerna inte samma betydelse". Läsarens fråga blir då naturligtvis – finns verkligen "den enkle bonden"? Är inte det just en sådan svepande generalisering, skapat i ett utifrånperspektiv, som dåtidens folklivsforskare kunde förfalla till, liksom nutidens?

Det är ett otyg med opponenter som mest uppehåller sig vid vad respondenten *inte* skriver om. Jag vill ändå peka på något jag saknar. När Lilja resonerar om uppbyggandet av ULMAs realregister blir man oerhört nyfiken på hur själva excerperingen gått till. Det var ju inte bara insamlingsprinciperna som styrde vilket material vi får se idag. Sättet att exciperera var också viktigt. Det blir än väsentligare när Lilja på s 175 konstaterar att "en fara för att excerpterna skulle uppfattas som originaluppgifter" förelåg. Jag efterlyser därför ett resonemang i avhandlingen om hur denna excerpering faktiskt gick till. Hur har t ex excerperingsteknikerna styrt eftervärldens bild av allmogen?

Jag tycker också att Lilja fylligare kunde förklarat terminologin kring medarbetarna till ULMA. Hon använder själv i avhandlingen meddelare, ortsmiddelare, bygdemeddelare, sagesman, informant samt upptecknare. Jag kan eventuellt dechiffrera dessa termer, men jag är ju proffs. Många läsare av avhandlingen får nog svårt i denna terminologiska djungel. Att veta vem som är vem är ju viktigt eftersom karaktären på arkivets medarbetare också styr hur materialet skall analyseras.

En mycket intressant del av avhandlingen är dokumentationens roll vid byggandet av en svensk nationalitet under början av 1900-talet. Jag gillar när Lilja definierar "Idén om nationen som en slags magisk familj". Det är en bra sammanfattning av hur man ville se nationen från borgerliga kretsar under denna tid. Men det är intressant att diskutera hur stark nationalismen som drivkraft var. Lilja skriver på s 34: "för upptecknarna och sagesmännen skedde detta dock knappast i form av uttalad kärlek till Nationen, utan snarare via känslan för den egna regionen eller hembygden".

Eftersom Lilja inte anger var hon fått denna kunskap ifrån frågar man sig – hur vet hon det? Är det inte så att hembygdskänslan snarare var *en del av* nationalismen. T ex uttrycktes ju starka nationalistiska strömningar i bondetåget, just bland den miljö upptecknarna rörde sig i. Jag menar att hembygdskänsla och nationalism egentligen var två sidor av samma mynt, och bör inte för denna grupp, vid denna tid, sättas emot varandra!

Ett annat genomgående, och mycket intressant, tema i avhandlingen är personalens strävan efter en tydlig och egen professionalitet. Denna strävan har delvis styrt ULMAs arbete, vilket Lilja visar

övertygande. Hon beskriver bl a skapandet av en "vetenskaplig praxis" och hur arbetsuppgifterna alltmer delades upp mellan akademiskt utbildad och icke-utbildad personal. Lilja menar också att namnbytet och tillkomsten av Folkminnesundersökningen var ett led i arbetets professionalisering. Betoningen av behovet av forskning var en del av vetenskapliggörandet av verksamheten, och därmed ett led i professionaliseringen.

Jag vill dock som en detalj diskutera när Lilja skriver på s 105 att "med professionaliseringen av ett yrke följer ofta tendensen att dra in en större verksamhet i det egna reviret, att lägga under sig så mycket som möjligt inom kunskapsområdet". Är det så enkelt? Professor Svante Beckman menar i *Modernitet och kulturarv* tvärtom att *partikulariseringen* av kulturarvet ofta är ett sätt att stärka sin profession på. Genom att påvisa den unika, intressanta och komplexa kunskapen om t ex dopfunten så kan man stärka en egen, alldeles speciell professionell kompetens.

Agneta Lilja och teorierna

Agneta Liljas avhandling är empiriskt mycket stark. Hon har arbetat många år själv på ULMA och har därigenom en enorm erfarenhet av allt det material hon skriver om. Hon har också läst väldiga mängder primärkällor, bl a tjänstemännens hela korrespondens 1914–1945. Man känner som läsare att Lilja vet vad hon talar om. Tryggheten i empirin är också avhandlingens största tillgång. Jag är dock mer tveksam till hennes teorianvändning.

Agneta Lilja använder begrepp som *objektivitet* och *verklighet* på ett sätt som kan bli problematiskt. Hon ställer t ex i många fall forskarnas arbete i motsatsställning till "verkligheten": "Geijers uttalande antyder att det knappast heller var verkligheten som fungerat som förebild för systemet utan snarare forskningens redan gjorda kategorier" (s 180) eller "Sådana uttalanden utgår alltså inte från kunskaper om den faktiska verkligheten" (s 182). Den mer filosofiska fråga som läsaren då ställer sig är – vad är alternativet?

Lilja är klart ambivalent till det här med "verkligheten". Hon skriver om verkligheten (utan citattecken), "verkligheten" (med citattecken), den faktiska verkligheten och den levda verkligheten. Det blir väldigt problematiskt när hon på s 188 skriver att "den värld som byggdes upp inte var en rekonstruktion av någon faktisk verklighet utan en konstruktion". Menar hon alltså att det för bl a etnologer går en skarp gräns mellan att konstruera och att rekonstruera verkligheten? Att det var möjligt för ULMAs personal (inklusive för Agneta

Lilja idag) att helt rekonstruera en verklighet? Till yttermera visso andas avhandlingen kritik mot att man inte gjorde det.

Jag efterlyser här ett mer nyanserat resonemang. Det är som om mycket av senare tiders diskussioner om tolkning av historia gått Agneta Lilja förbi. Hon kunde t ex flitigare ha använt begreppet verklighetsmodell. Då blir utgångspunkten snarare att det handlar om *olika tolkningar* av verkligheten som forskarna, meddelaren (och senare Agneta Lilja) stod för. Lilja hade t ex som en utgångspunkt kunnat använda sig av begreppen forskarmodell och folkmodell, som hon också kort nämner. Som det nu är framstår det nästan som om ULMAs personal av personliga intressen relativt godtyckligt konstruerat bilden av allmogens liv, gentemot den levda verkligheten som fanns där att rekonstruera. Det blir på så sätt lätt fel eller rätt, svart eller vitt. Så enkelt tror jag inte att det är.

Den svart-vita teckningen av ULMA och "verkligheten" blir ännu markantare när Agneta Lilja skriver att man kan se "människorna bakom" ULMAs verksamhet, vilket hon ställer som ett alternativ till ett annat och bättre förhållningssätt. "Arbetet var med andra ord starkt människostyrt och ingalunda resultatet av någon sorts objektiv avbetning av verkligheten" (s 112). Det blir nästan lite parodiskt när Agneta Lilja på s 186 skriver: "Ytterligare en 'svaghet' med registret är nämligen att det förts av människor". Javisst – och vad är alternativet, måste läsaren då fråga sig igen?

Agneta Lilja och det moderna, om avhandlingens slutsatser

Jag vill diskutera Agneta Liljas slutsats om minnesinsamlingarna som en reaktion mot det "moderna", att man genom uppteckningarna ställde "den egna tidens upplevda turbulens och kaos mot en stabil och harmonisk bild av tillvaron". Agneta Lilja ställer konstruktionen av det svenska allmogesamhället som en reaktion emot "kamp, uppbrott, nyodling, klasskamp med strejker och klasskonflikter" (s 243). Ett syfte för ULMAs personal var enligt Lilja att värderingsmässigt motverka detta "förstörelseverk". Först vill jag diskutera två av Agneta Liljas uttryckta förutsättningar för denna slutsats.

Hon skriver att arbetarrörelsen med sin socialistiska kampideologi "utmanade den borgerliga ideologin" och att "dess officiella ideologi stod för ett alternativ och gjorde anspråk på att tolka världen utifrån det" (s 244). Detta är en sanning med mycket stor modifikation! Den tid Agneta Lilja undersöker är tiden efter storstrejken 1909. Då var personer som professorssonen Hjalmar Branting helt dominant inom arbetarrörelsen. Min hypo-

tes är, tvärtmot Liljas, att arbetarrörelsens ledning i hög grad *delade* många av de värderingar som fanns hos ULMAs tjänstemän.

Lilja skriver också att i ABF "ifrågasattes den borgerliga kulturens ställning". Jag håller inte med. I ABF hade man visserligen studiecirkel i socialism, men man odlade i övrigt den traditionella kulturen, den ULMA värnade om. ABF-ledningen avrådde t ex i centrala cirkulär från att starta studiecirkel i dragspel, såsom varande musikaliskt undermåligt, dvs det instrument som i hög grad var arbetarkulturens. ABFs ledning rekommenderade istället studiecirkel i piano och fiol, dvs den borgerliga kulturens instrument, resp allmogekulturens. Jag menar alltså att idéerna om allmogesamhällets förlorade värden *delades* av många i arbetarrörelsen. När Lilja skriver att "den bild forskarna målade upp av det förgångna bör illa ha stämt med arbetarnas bild" så är sanningen mycket mer komplicerad än så.

Den andra förutsättningen för Agneta Liljas slutsats om moderniteten jag vill diskutera är när hon på s 243 skriver: "Jordbruket var dessutom vid tiden för undersökningen i hög grad industrialiserat". För 1920- och 30-talet undrar jag om det är sant. Anders Perlinge pekar t ex i boken Bondeminnen på hur traktorer, skördetröskor m fl redskap blev vanliga i det svenska jordbruket först *efter* 1945, dvs när Agneta Liljas undersökningsperiod tar slut.

Två av Agneta Liljas förutsättningar för hennes slutsats menar jag alltså vara tveksamma. Vari bestod i så fall ULMAs reaktion mot "det moderna"? Vilka var drivkrafterna? Jag har t ex inte kunnat finna att Herman Geijer eller Sigurd Erixon, för att nämna några ledande folklivsforskare, var påtagligt framstegsövnliga. De avskydde inte allt nytt, de förnekade inte nödvändigheten av industrialiseringen osv. Jag vill istället peka på en annan teori, delvis skild från Agneta Liljas relativt antagonistiska.

Idealiseringen av bondesamhället var *en viktig del* av själva moderniseringsprocessen, den var en del av industrialiseringen. För att kunna *acceptera*, inte motverka, den snabba moderniseringen var man tvungen att känna en kontinuitet – att samhället förändrades utan att alla band med ens bakgrund bröts. Då blev det lättare, både för en själv och för andra, att godta förändringarna.

Detta var naturligtvis inte en medveten konspirationstanke utan ett allmänt accepterat tankemönster. Bondesamhället museialiserades och gjordes därför både intressant och ofarligt. På så sätt var ULMA *inte* en käpp i hjulet för moderniseringsprocessen, utan smörjolja i samma hjul!

Framtiden för självbiografiskt material

Agneta Lilja konstaterar i slutet av avhandlingen att uppteckningarna på ULMA primärt inte är ett historiskt dokument av ett förgånget utan "avspeglar av hur berättarna såg på det förflutna i ljuset av samtiden". Den sista frågan jag då vill ställa är: vilka blir konsekvenserna för dagens insamling och analys av självbiografiskt material? 1) Hur skall man, utifrån avhandlingens resonemang, utvinna kunskaper ur det gamla materialet, sådant som redan finns i ULMA, LUF, Nordiska museets arkiv osv? 2) Hur skall man idag lägga upp t ex frågelistor, meddelarnät och fältarbeten för att få ett värdefullt och analyserbart material?

Jag tycker att det är helt uppenbart att den typ av material som bl a ULMA, LUF och Nordiska museet samlar in har ett stort historiskt värde. Det är intressant och behövs, vilket fler än etnologer och folklorister upptäckt. Därför är det desto viktigare att utifrån bl a Agneta Liljas avhandling intensifiera en diskussion om insamling och användning av självbiografiskt material.

Stefan Bohman

Rudolf Thunander: Skytten och Draken – sjörövare på Östersjön. Deras död och dom. Atlantis. Stockholm 1994. 149 s.

I augusti 1661 lämnade en jakt, tillhörig friherre Gustaf Adolf Skytte, Skytten kallad, 24 år gammal och arvtagare till Strömserums slott i Småland, Kristianopel på den småländska kusten. Ombord fanns femton personer, däribland Skytten själv och hans blivande sväger, ryttmästare Gustaf Drake, herre till Hagelsrum. Officiellt var jakten på väg till England, där Skytten skulle besöka sin svärfar. Draken skulle lämna jakten i Öresund var det sagt. Men sundet passerades med Draken ombord och så småningom nådde man Göteborgs södra skärgård. Efter en tids väntan här styrdes slutligen västerut mot öppna havet och England, men ganska snart vände man tillbaka mot söder och Öresund. Skälet bör ha varit en holländsk flotteskader, som man mötte och som styrde söderut.

I Thunanders framställning är det Draken som väcker tanken på att "anpacka" ett holländskt skepp, d.v.s. att ta "fribyte". Skytten är tveksam och länge avvisande men låter sig slutligen ryckas med av planerna. När ett av handelsskeppen, *Vergölte Leyon* från Amsterdam, sackade efter de andra genom sundet blev det utsett till villebråd. Skytten lovade nu ersättning till männen ombord, om de var med om att borda holländaren, den som vägrade skulle strax skjutas för pannan. Alla fick svära en ed att